

UOT 008; 791.43

İlahə Sadıqova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
dissertant
E-mail:kreteida@mail.ru

Qloballaşma mühitində ailə institutu

Xülasə: Məqalədə ailənin müasir vəziyyəti, ailə transformasiyasının səbəbləri, eləcə də qloballaşmanın ailəyə təsir istiqamətləri nəzərdən keçirilib. Qloballaşma kontekstində ikinci demoqrafik keçid konsepsiyası açıqlanıb. Ailə-nikah münasibətlərindəki global meyillər və risklər haqqında bəhs olunur.

Açar sözlər: qloballaşma, ailə transformasiyası, demoqrafik keçid, risklər

Müasir dövrdə alimlər ailə institutunun vəziyyəti ilə əlaqəli problemlərə çox diqqət ayırırlar. Bunun da təbii olaraq bir sıra səbəbləri var. Birincisi, ailə transformasiyası getdikcə geniş miqyas almağa başlayır ki, bu da baş verən bütün dəyişikliklərin məzmununu və onların səbəbinin dərk olunması kimi anlaşılır. İkincisi, qloballaşma bütün proseslərə - sosial-iqtisadi və eləcə də ailə faktoruna təsir edən ən vacib amildir. Bu, qloballaşmanın təsir meylinin ailə dəyərlərinə obyektiv, hərtərəfli qiymətləndirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir.

Şübhəsiz ki, bütövlükdə ailədəki dəyişikliklər ictimai-iqtisadi dəyişikliklərin nəticəsində yaranır. İndiki ailə dəyişikliklərinin perspektivlərini müəyyən-ləşdirmək üçün ailəni iqtisadi səbəblərlə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirmək məqsəddəuyğundur.

Demografiya elmi əhalinin təkrar istehsal tipinin dəyişməsinə əks etdirmək üçün demoqrafik keçid konsepsiyasını hazırlamışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində baş verən bu keçid, doğum nisbətinin və əhalinin təbii çoxalma səviyyəsinin enməsi deməkdir. Bu keçidin əsası son orta əsrlərdə qoyulmuşdur və onun iqtisadi səbəblərlə əlaqəsi danılmaz və aydındır. Bununla belə, Qərbin də İEO-in-də ötən əsrin 60-cı illərindən, digər ölkələrində isə 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində ailə transformasiyalarının əlamətləri aydın şəkildə özünü göstərməyə başladı. Məsələn, faktiki nikahların sayının azalması, kiçik ailələrin üstünlük təşkil etməsi, vətəndaş nikahlarının çoxalması, azuşaqlı ailələrin artması, nikahdankənar uşaqların sayının artması, şüurlu şəkildə övlad sahibi olmaqdan imtina etmək və s. hallar. Bütün bunları cəmiyyətdə artan fərdiyyətçilik (Xüsusi mülkiyyətçilik ideologiyasının, şəxsiyyətin, fərdin mənafeyindən üstün tutan əsas prinsiplərdən biri) və rasionalizm (ağlı idrakın yeganə mənşəyi hesab edən idealist fəlsəfi cərəyan) ənənələrinin yüksəlməsilə əlaqələndirən alimlər, ikinci demoqrafik keçid haqqında söhbət açmağa başladılar.

İkinci demoqrafik keçid dövründə ailə vəziyyətində aşağıdakı ən əhəmiyyətli dəyişikliklər hazırlanmışdır:

- Nikahın “qızıl əsri”ndən koabitasion (birgə yaşayış) ittifaqa keçid;
- “uşaq – valideynləri ilə şahdır” ikilisindən “uşaqla iki şah” ikiliyinə keçid;
- Kontraseptivlərdən (qoruyuculardan) qorunma məqsədilə istifadədən özünü ifadəyə keçid;
- Birgə təsərrüfatdan plüralist ailə tipi və ev tipinə keçid [1, s.65].

Əhalinin reproduktiv sayının azalmasını əksər hallarda aşağıdakı səbəblərlə izah edirlər:

1. Urbanizasiya;
2. Ailənin (sosial qrup, dövlət, etnos) ümumi rifah halının yüksəlməsi;
3. Müasir tibb elminin uşaq ölümünün qarşısının alınmasındakı nailiyyətləri və qorunmaq üçün və hamiləliyin dayandırılması üçün təhlükəsiz kontraseptivlərin asanlıqla əldə olunmasının təmin edilməsi;
4. Əhalinin ümumilikdə genetik sağlamlığının - kişi və qadınlarda sonsuzluğa gətirib çıxaran – aşağı düşməsi;
5. Ənənəvi ailələrin dağılması;
6. Qadın emansipasiyası və onların əmək prosesinə cəlb olunması;
7. Əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi;
8. Dini faktor;
9. Hakim elitanın siyasəti;
10. Effektiv sosial müdafiə və təqaüd sisteminin olması. Bu da öz növbəsində qocalıq haqqında narahat olmamağa kömək edir. [1, s.66].

Qeyd etmək lazımdır ki, bu sadalananların hamısı bir-biri ilə sıx əlaqəlidir və onların təsirini bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Beləliklə, müasir şəhərlərin böyüməsi, demək olar ki, müasir Qərb mədəni münasibətlərinin daxil olması ilə əlaqəlidir. Bunu Sinqapurun misalında da aydın görmək olar. Belə ki, 40 il ərzində urbanizasiya yüksək olduğu halda əhalinin əsas etnik qrupları sayılan çinlilər, hindlilər və malaylar arasında doğum səviyyəsi sürətlə azalır. Ənənəvi böyük ailənin (nənə, baba, ata, ana və uşaqlardan ibarət) məhv olması isə bir qədər inkişaf etmiş ölkələrdə nənə və babaların dünyanı səyahət etmək və evdə nəvəyə baxmaqdan imtina etmək istəyi ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, ənənəvi ailənin məhv olması Qərb mədəniyyətinin cəmiyyətə sürətlə inteqrasiya etməsi ilə əlaqələndirilir.

Qadın emansipasiyası qadına kişi ilə bərabər karyera qurmaq imkanı verir, bu da kişidən maliyyə baxımından asılı olmamaq anlamına gəlir. Nəticədə ailə qurmaq və övlad dünyaya gətirmək “daha uyğun bir zamana” saxlanılır. Maddi rifah halının yüksək olması, eyni zamanda maddi tələbatların da yüksəlməsinə səbəb olur. Məsələn, gənc ailələrin valideynləri ilə birlikdə yaşamağı az rast gəlinən bir hala çevrilib. Artıq iki nəsil bir evdə yaşayıb, bir məişəti paylaşa bilmir.

Gənclər övlad dünyaya gətirənə qədər daha çox pul qazanıb ev, maşın sahibi olmaq, bir qədər özləri üçün yaşamaq və s. istəyirlər. Lakin bütün bu sadalananlardan hansının uşaq doğulmasını aşağı salan ən başlıca amil olduğunu müəyyən etmək mümkün deyil.

Qloballaşmanın xüsusilə az inkişaf etmiş ölkələrdə ailə institutundakı dəyişiklikləri nə dərəcədə sürətləndirə biləcəyi diqqət çəkir. Bu cür ölkələrdə doğum nisbəti əhəmiyyətli iqtisadi dəyişikliklər olmadan da düşə bilər, digər tərəfdən yüksək doğum nisbətinin dəstəklənməsi istiqamətində “ailə planlaşdırma proqramları”nın: əxlaq normaları, adətlər, ənənələr, dini doktrinaların; təsiri altında Avropanın “super strukturlu” ailə modelinin daxil olması ilə də mümkündür. Buna görə də, dövrümüzdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki demoqrafik keçidlər əsasən qlobal proseslərin nüfuz etmə sürətindən, qərb ailə-nikah davranış modellərinin cəmiyyət tərəfindən milli mədəniyyətə daxil edilməsindən asılıdır.

Ailədə baş verən faktiki dəyişikliklərin qeyd olunması ailə institutunda baş verən proseslərin yalnız bir tərəfini əks etdirir. Onlara obyektiv baxmaq zərurəti yaranır, yəni, bu dəyişiklik və yeniliklər nə dərəcədə dəyər qazandığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Ailənin “davranışı” dəyər seçimlərinə, onlar da ailəyə təsir edirlər. Bir sözlə, dəyərlər və onların həyata keçirilməsi insan həyatında olduqca vacib rol oynayır və onların dəyişilməsi bu və ya digər şəkildə insan həyatının axarına, o cümlədən ailənin vəziyyətinə təsir göstərir. İkinci demoqrafik keçid nəzəriyyəsinin yaradıcılarının fikirlərinə görə, ailənin transformasiyası, ilk növbədə ikinci demoqrafik keçid və dəyərlər sistemindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Avropa ölkələrindən olan respondentlər tərəfindən həyata keçirilən ailə, nikah, uşaq sahibi olmaq və digər prioritetlər olan dəyərlərə əsaslanaraq, Avropa dəyərlər sisteminin öyrənilməsi həyata keçirilmişdir. Bu ölkələri şərti olaraq üç qrupa bölmək olar. İkinci demoqrafik keçid inkişaf edən və postmodernizmə söykənən birinci qrupa Qərbi və Şimali Avropanın, ilk növbədə də Skandinaviya, Niderland, Böyük Britaniya və d. ölkələri daxildir. Ailəyə mühafizəkar yanaşan digər, ikinci qrupa, Malta, İtaliya, Polşa, Slovakiya və s. daxildir. Nəhayət, üçüncü qrupa ailə həyatındakı dəyişiklikləri həddindən artıq qiymətləndirməyən ölkələr daxildir. Bu qrupa bəzi Orta və Şərqi Avropa, eləcə də Balkan ölkələri; Litva və Ukrayna daxildir. Bununla bərabər, müzakirə olunan prioritetlərlə əlaqəli olaraq, postsosialist ölkələr vahid bir qrupu təmsil etmirlər. [1, s.67]

Ailənin forması, funksiyaları və cəmiyyətdəki rolunun mövcud dəyişikliyi kontekstində qloballaşmanın ona təsirinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi sualı ortaya çıxır.

Qloballaşma ailənin dəyişilməsi meyllərinə və müxtəlif risklərin yaranmasına səbəb olur. Onun ailə institutundakı dəyişikliklərə aparan əsas meyllərindən aşağıdakıları qeyd etmək vacibdir:

- İkinci demoqrafik keçidin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yayılması və

inkışaf etmiş ölkələrdə başa çatması;

- Ailə formalarının birləşdirilməsi və ailədə milli-mədəni dəyərlərin silinməsi;

- İqtisadi dəyərlərin ailə dəyərləri ilə ilkin bağlarının itirilməsi ilə onlara hakim olmağa başladığı yeni dəyərlər sisteminin ortaya çıxması [3]

Qloballaşmanın ailə institutuna gətirdiyi təhdidlər məsələsi də olduqca vacibdir. Ailə və gender münasibətləri üzrə mütəxəssis olan T.Qurko qloballaşmanın törətdiyi bir sıra problemləri qeyd edir.

O həm də miqrasiya prosesinin xüsusiyyətlərinə də diqqət çəkir. İnsanlar qlobal iqtisadi mühitdə yüksək qazanc əldə etmək və yaxşı həyat yaşamaq ümidi ilə rifah halı daha yaxşı olan ölkələrə üz tuturlar. Onlar hər zaman etnik mənsubiyyətə və ya miqrant statusuna görə diskriminasiyaya məruz qalırlar, tez-tez hüquqlar əldə edə bilmirlər, iqtisadi tələlərə düşürlər, qadınlar isə istismara məruz qala bilirlər. Multikulturalizm və tolerantlıq siyasəti heç də hər zaman arzu olunan nəticələrə gətirib çıxarmır. Ev sahibi olan ölkələrin vətəndaşlarının düşməncəsinə yanaşması Avropa ölkələrində də hiss olunur. Üstəlik, imperializm dövründə miqrasiya qohumluq və ailə bağlarını məhv edir. Hətta insanlar ailələri ilə birlikdə miqrasiya etmiş olsalar belə onlar streslər, hər hansı bir peoblemlə üz-üzə gələndə dostlarının, doğmalarının köməyi, məsləhəti, dəstəyindən məhrum qalırlar və nəticədə bu, onların ailəsində, uşaqlarında öz əksini tapır. Bir çox hallarda valideynlər övladlarına gözəl həyat, yaxşı gələcək bəxş edə bilsinlər deyər məhrumiyətlərə dözməli olurlar. Uşaqlar isə yeni mühitə daha tez alışır, yerli dili və mədəniyyəti daha tez mənimsəyirlər. Lakin köklərdən qopma şəxsiyyətin identikliyinə formalaşmasında, xüsusilə də yeniyetməlik dövründə, problem yaratmamış deyil. Mühacir ailələr yad mühitdə, yad millətin əhatəsində, üstəlik maddi sıxıntılarla üz-üzə qaldığı üçün, hətta ən yüksək həyat səviyyəsi ilə belə kompensasiya edilə bilməyən qalıcı stress yaşayırlar.

Bundan əlavə, qloballaşmanın mexanizmlərindən biri də qarışıq (millətlərərarası) nikahlardır. Qarışıq ailələrin müsbət keyfiyyətləri ilə yanaşı, neqativ xüsusiyyətləri də mövcuddur. İnternet vasitəsilə tanışlıq zamanı risklər daha dayüksək olur. İstənilən halda bu cür ailələrin əlavə problemləri olur. (ər-arvad davranışlarının mədəni normalara uyğunlaşdırmaq problemləri, uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı konfliktlər və s.) Qloballaşma mühitində gənclər tərəfindən ailənin formalaşdırılması problemi haqqında Avropa ölkələrərarası layihəsinin liderləri, alman əsilli ailə sosioloqları P.Blossfeld və X.Xofmeyster də vurğulayırlar. Gənclər gələcəklə bağlı əminlik və qeyri-müəyyənlik hissələrinə malik olduqları üçün evlənməyə tələsmirlər. Evlənmə yaşının həddindən artıq yüksəlməsi və ailədə uşaq sayının kəskin sayda aşağı düşməsi, gənclərin öz üzərlərinə uzunmüddətli öhdəliklər götürə bilməməsi mövcudluğunun yüksəlməsi ilə əlaqələndirilir. Bu bacarıqsızlıq, xüsusilə ərin evin təminatçısı olan ölkələrdə öz iqtisadi imkanlarına arxayın ol-

mamasından qaynaqlanır. Lakin qlobal iqtisadi mühitdə ər və arvadın ikisi də işləmək məcburiyyətində olurlar, çünki hər zaman tərəflərdən birinin iş yerini itirmə təhlükəsi var. Eyni zamanda T.Qurko qeyd edir ki, İEÖ-də “qlobal evlilik bazarı”nda artıq özünəməxsus gender strategiyası formalaşır. Beləliklə, “bəzi kişilər özlərinə elə bir ölkələrdə həyat yoldaşı tapmağa çalışırlar ki, o ölkələrdə ailədə gender bərabərliyi Qərb cəmiyyətindəki kimi yayılmayıb. Üstəlik, ən vacib təhlükə mədəniyyətin qloballaşmasıdır. Milli mədəniyyətin yayılmasının əsas xüsusiyyəti olan qohumluq əlaqələrini pozmaq meyli insanları soysuz-sapsız varlıqlara çevirir ki, bu da cəmiyyətlərin dünyəviləşməsi şəraitində mədəniyyətsiz, ən yaxşı halda isə kütləvi mədəniyyət dünyası yaratmaq təhlükəsi ilə üzləşdirir.” [3].

Proseslərin təhlili göstərdi ki, bu gün ailə bir çox risklərə məruz qalıb ki, onların arasında qloballaşma da var. Gələcəyin ailə formaları ailənin mənfi meyllərdən qorunmasını əngəlləyəcək mexanizmlərin uğurlu inkişafından asılı olacaq. Hələlik isə bəşəriyyətin ailədən başqa çoxalmanın başqa bir mexanizmlərini inkişaf etdirmədiyini deyə bilərik. Əgər 1850-1950-ci illərdə sosialist hərəkatlarının yüksəlməsi dönməndə, uşaqların antik dövrlərdə olduğu kimi ictimaiyyət tərəfdən tərbiyəsi dəbdə idisə, bu gün təcrübələr və elm eyni fikri bildirir: yer üzündə heç nə və heç kim uşağa onun valideynlərini əvəz edə bilməz. Bu səbəbdən də, ailə yox olarsa, çox qısa zamanda da bəşəriyyət yox olar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Митрикас А. Семья как ценность: состояние и перспективы изменений ценностного выбора в странах Европы. 2004. №5с.65-73
2. Mironin S., Kozireva O. Причины второго демографического перехода. Elektron resurs: http://www.zlev.ru/65_36.htm
3. Qurko T.A. Глобализация и семья. “Expanding the rol of women in cross-cultural dialogue” adlı beynəlxalq forumun materialları. 10-11 iyun, 2008, Bakı, Azərbaycan. Elektron resurs: http://www.isras.ru/blog_gurko1.html

Илаха Садыгова

Институт семьи в условиях глобализации

Резюме: В статье рассмотрено современное состояние семьи, причины трансформации семьи, а также направления влияния глобализации на семью. Раскрывается понятие второго демографического перехода в контексте глобализации. Описаны общемировые тенденции и риски в семейно-брачной сфере.

Ключевые слова: глобализация, трансформация семьи, демографический переход, риски.

Ilaha Sadigova
Institute of the family in the globalization

Summary: The article deals with modern family consideration, reasons of family transformation as well as with the directions of globalization influence on the family. It considers the definition of the second demographic transition in terms of globalization. It also analyzes worldwide tendencies and risks in marital sphere.

Key words: globalization, family transformation, demographic transition, risks.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 20. 01. 2021

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 20. 01. 2021

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 24. 02. 2021

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: fəlsəfə üzvü fəlsəfə doktoru, dosent Tamilla Əhmədova